

Benediktinski samostan sv. Jakova u Dubrovniku

Katarina Horvat-Levaj

Institut za povijest umjetnosti u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad–UDK 726.71/.74(497.5 Dubrovnik)

20. 12. 1999.

Istraživši složenu građevnu povijest benediktinskog samostanskog sklopa sa crkvom sv. Jakova u Dubrovniku, od XIII. do XIX. stoljeća, autorica izdvaja kao najkvalitetniju i stilski najznačajniju renesansu fazu početkom XVI. stoljeća (datiranu 1503. godinom), kada je intervencijom tadašnjeg opata i znamenitog dubrovačkog humanista, Alvizija Crijevića Tuberona, samostan zadobio obilježja reprezentativnog utvrđenog ljetnikovca, a nekim svojim elementima – portalima nadvišenim okruglim nišama za biste – uključen u sam vrh dubrovačkog renesansnog stvaralaštva.

Malo je koji spomenik dubrovačke arhitekture smješten na tako istaknutom položaju i u tako karakterističnoj vizuri, kao nekadašnji benediktinski samostan sv. Jakova na Višnjici, a da je ujedno toliko slabo poznat i istražen. U okviru samostanske arhitekture grada Dubrovnika, zasjenjen ljepotom i monumentalnošću franjevačkog i dominikanskog samostana, a među četiri dubrovačke benediktinske opatije podređen daleko većim samostanskim sklopovima na Lokrumu i Mljetu, ostaje u stručnoj literaturi uglavnom prešućen ili samo spomenut po svojim općim povijesnim podacima,¹ kulturnom značenju, ili pak ponekom oblikov-

* Ovaj prilog iznesen je kao referat na znanstvenom skupu *Dani Cvita Fiskovića* u Orebiću 1998. godine.

1 I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, Split, 1964., str. 461-465.

nom detalju.² A zapravo, prema rezultatima istraživanja u svrhu izrade konzervatorskog elaborata,³ riječ je ne samo o kulturno-povijesno važnom lokalitetu, već o značajnom spomeniku renesansne arhitekture Dubrovnika, koji se nekim svojim elementima uključuje u samo vrh stvaralaštva tog razdoblja najvećega procvata dubrovačkoga graditeljstva i likovnih umjetnosti.

Utemeljen u XIII. stoljeću, samostan sv. Jakova, posljednja je novoosnovana benediktinska opatija Dubrovačke Republike (a ujedno i među zadnjima na Jadranu uopće), te za razliku od starijih dubrovačkih opatija tog reda – Sv. Marije na Lokrumu, Sv. Marije na Mljetu i Sv. Mihovila u Pakljeni na Šipanu – osnovanih u XI. i XII. stoljeću pod izravnim utjecajima matičnih talijanskih samostana tog reda, Monte Cassina, Tremita i Pulsana na Monte Garganu – predstavlja zadužbinu dubrovačkih plemića Ivana Mihova i Dobroslave Gundulić, potvrđenu pred papinim legatom 1222. godine.⁴

Sudeći po povijesnim izvorima, taj benediktinski samostan, podignut na izuzetno pogodnoj poziciji, ermitski izoliranoj, a opet blizu Dubrovniku, istočno izvan gradskih zidina, uz stari karavanski put, te okružen zemljoposjedima kojima su ga donatori obdarili, imao je istaknuto značenje i tijekom srednjovjekovnog razdoblja, kada se s opatom na čelu, podvrgnut jurisdikciji dubrovačkog nadbiskupa, nalazio pod patronatom obitelji Gundulić. Unatoč povremenim krizama (1327. godine potpuno je prazan) postao je, kako to svjedoči opis Filipa De Diversisa 1440. godine: *mjesto pitomo i prijatno, s opatijom i malom pobožnom crkvom, gdje se svakog dana okupljaju na molitvu opat i fratri i do kojeg se često ide iz grada pješice u šetnju.*⁵

No pravu potvrdu o njegovu značenju donose tek izvori novovjekovnog razdoblja, počam od XVI. stoljeća. Tada, naime, nakon što je 1527. godine umro opat i ujedno jedini monah Sv. Jakova, Alvizije Crijević Tuberon, sve dubrovačke benediktinske opatije (osim Lokruma pod padovanskom jurisdikcijom) bivaju uključene u tzv. mljetsku kongregaciju, osnovanu zalaganjem dubrovačkog senata, kako bi se kulturno i ekonomski značajni samostani zaštitili od stranih, talijanskih pretenzija.⁶ U toj novoosnovanoj samostanskoj zajednici, opatija sv. Jakova zadobiva istaknutu ulogu. Naime, predsjednik kongregacije, iza biskupa prva crkvena ličnost Dubrovnika, s pravom nošenja mitre i biskupskog štapa, obnaša ujedno i dužnost opata Sv. Jakova, čime samostan postaje njegovom reprezentativnom rezidencijom. Pisani izvori svjedoče o mnogim

značajnim Dubrovčanima na tom položaju, poput prvog predsjednika kongregacije – pjesnika Mavra Vetranića Čavčića, ili kasnije u XVIII. stoljeću pjesnika, povjesničara i matematičara Ignjata Đurđevića.⁷ Uz izuzetno bogatu biblioteku, te namjenu samostanske škole (novicijata), gdje su također predavale kroz stoljeća mnoge za europske razmjere značajne osobe (npr. Nikola Bobadilla, suradnik sv. Ignacija Loyole), samostan je imao i važnu diplomatsku ulogu u pripremi i obučavanju dubrovačkih poklisara prije početka vršenja diplomatske službe u stranim zemljama.⁸ Pad Dubrovačke Republike 1808. godine, značio je i kraj mljetske kongregacije, a time i izvorne namjene samostana sv. Jakova, o čijoj prošlosti, nakon pljačke i paljenja Crnogoraca tijekom rata s Napoleonom,⁹ kada je potpuno uništena i znamenita biblioteka s arhivom, svjedoče danas samo njegovi kameni zidovi.

U svom je današnjem obliku, samostan sv. Jakova razvedeni kompleks koji obuhvaća crkvu, zvonik-kulu i utvrđeni četverokrili samostani s klaustrom, formiran na strmom terenu koji stepenasto pada prema moru, tako da su među dijelovima kompleksa znatni visinski pomaci.¹⁰ Pravilno orijentirana crkva, podignuta sjeverno na najvišoj koti terena (što odgovara razini prvog kata samostana), jednobrodna je građevina s pravokutnim brodom i užim kvadratičnim svetištem. Četverokrili samostan pravokutnog je tlocrta i nešto duži od crkve, a u prizemlju i katu hodnici se arkadno rastvaraju trijemovima prema kalustru, dok se prostori je nižu uz vanjska pročelja, izuzev sjevernog krila, prislonjenog uz bočni zid crkve, koje je uže i bez trijema. Visoki fortificirani zvonik inkorporiran je u sjeverno krilo samostana, a na jugozapadnom se uglu kompleksa nalazi niža istaknuta obrambena kula.

² Tako primjerice Cvito Fisković u knjizi *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb, 1947., navodi samostan sv. Jakova jedino u vezi usporedbe njegova sunačnog sata sa satom u franjevačkom samostanu u gradu, str. 175, bilj. 258. U novijim prikazima sakralne arhitekture u Dubrovniku (npr. *Zlatno doba Dubrovnika*, Zagreb, 1987., katalog izložbe) Sv. Jakov se uopće ne spominje. O samostanu je objavljena i manja publikacija monografskog karaktera (V. Foretić, *O nekadašnjem samostanu sv. Jakova, Dubrovnik, 1977.*), no ona, kao i Ostojićeva knjiga (vidi bilj. 1) obrađuje samostan prvenstveno s kulturno-povijesnog stanovišta.

³ *Samostan sv. Jakova u Dubrovniku, Arhitektonske i stilske značajke, Prijedlog konzervatorskih smjernica*, elaborat Instituta za povijest umjetnosti, autori: dr. K. Horvat-Levaj, dr. A. Badurina, I. Tenšek, dipl. ing. arh., Zagreb, 1998.

⁴ I. Ostojić, n. dj., str. 461-465.

⁵ Filip de Diversis de Quartigianis, *Opis Dubrovnika... 1440. godine*, prijevod: Ivan Božić u časopisu DUBROVNIK, br. 3, 1973., str. 18.

⁶ I. Ostojić, n. dj., str. 461-465.

⁷ Na njihov spomen postavljena je u crkvi ploča s natpisom: OVDJE POČIVAJU HRVATSKI PIJESNICI DUBROVČANI OPAT MAVRO VETRANIĆ ČAVČIĆ (1482-

Dominantno je obilježje samostana i crkve gotičko-renesansni stil XV/XVI. stoljeća. No, analizom građevne strukture ne samo da se jasno prepoznaje i barokna obnova nakon potresa 1667. godine, nego je moguće pročitati i tragove prvotne prostorne organizacije iz doba osnutka samostana u XIII. stoljeću.

Naime, iako nema vidljivih romaničkih ili ranogotičkih oblikovnih elemenata, izuzev spolirane kamene tranzene, može se pretpostaviti kako je to pravilo kod benediktinskih sklopova, da se stara crkva nalazila, kao i današnja, na sjevernoj strani, te da su njezini temelji i ruševine mogli utjecati na toliko povišenje razine kasnije renesansne crkve u odnosu na samostan. Veličina pak i položaj zvonika kule unutar perimetra sjevernoga samostanskog krila, koji svojim slabo rastvorenim zidovima i različitim razinama podova prekida tok unutrašnjih komunikacija samostana,¹¹ govori da je riječ o ostacima starijih struktura. Slične nepodudarnosti s kasnijom koncepcijom samostana zamjetljive su i kod prostorija uz zvonik, te bočno uz svetište. Navedenu pretpostavku potvrdila su i najnovija restauratorska istraživanja,¹² kojima se jasno pokazala odvojenost strukture fortificiranog zvonika od ostalih zidova samostana i crkve (koji se na njega naslanjaju). Ujedno, zazidani prozori i puškarnice na sjevernoj strani zvonika (prema sadašnjoj gotičko-renesansnoj crkvi) svjedoče o njezinoj naknadnoj izgradnji, a trag dvostrešnog krovništva u unutrašnjosti zvonika govori o izvornoj manjoj visini nekadašnje kule (nižoj od sadašnje crkve).

Prema tome, kao i velik broj romaničkih benediktinskih opatija na Jadranu, tako i Sv. Jakov u svojoj srednjovjekovnoj fazi očito nije imao niti današnju veličinu, niti pravilan četverokrlni tlocrt, već vjerojatno

samo, kako to i De Diversis svjedoči, malu crkvu i omanju stambenu zgradu, formiranu, poput one mljetske, u blizini crkve, gdje se nalazila i prvotna obrambena kula.

Svoj današnji perimetar i tlocrtni oblik samostan i crkva zadobili su u osnovnim obrisima tek u gotičko-renesansnom stilskom razdoblju, a godina 1503. uklesana uz jedan od renesansnih portala u klausturu okvirno datira tu dominantnu građevnu fazu. Međutim, premda je istodobna uporaba gotičkih i renesansnih elemenata, u našim krajevima, a posebno na dubrovačkom području, karakteristična ne samo za XV. nego i za XVI. stoljeće, tragovi u građevnoj strukturi i fragmenti arhitektonske plastike, te razlike u kvaliteti, govore da je ipak riječ o više faze oblikovanja gotičko-renesansnog samostana.

U prvoj gotičkoj fazi tijekom XV. stoljeća izvedeno je južno krilo te južni dio zapadnog i istočnog krila, tlocrtne dispozicije u osnovi slične današnjoj, čiji perimetar potvrđuju karakteristični gotički otvori: mali prozori skošenih kamenih okvira, koji su osvjetljavali prostorije i hodnike u prizemlju i na katu, te velike monofore ili bifore postavljene u sredinu prizemlja vanjske južne fasade, kao i sred prvog kata zapadnog i južnog krila u klausturu.¹³ Iako su danas od tih velikih otvora ostale samo reške u zidu, njihovu dataciju u gotičko razdoblje indirektno potvrđuje postavljanje renesansnog prozora na mjesto jednog od njih (u klausturu). O njihovu, pak, mogućem izgledu svjedoči šiljastolučna monofora – s trokutnim ispustima – sekundarno upotrebljena kao okvir zidne niše u predvorju, te fragmenti kamenih prozorskih okvira sačuvani u klausturu: jedan segment luka s trokutnim ispustima profiliran torusima na dvije strane, te drugi jednako profilirani fragment uskoga šiljastog luka s biljnim ukrasom na vrhu.

U kontekstu dubrovačke benediktinske samostanske arhitekture, spomenuta gotička faza Sv. Jakova pokazuje srodnosti ponajprije s istodobno renoviranim samostanom na Lokrumu, također pravilne dispozicije s kalustom, te s odgovarajućim oblikovanjem i rasporedom otvora.¹⁴

Nakon navedene izgradnje samostana podignuta je i nova samostanska crkva. Njezin tradicionalni tlocrt s brodom i užom kvadratičnom apsidom nadsvodeni ma bačvastim svodom, kao i šiljastolučne monofore na bočnim fasadama gotičkih su obilježja, dok je oblikovanje trijumfalnog luka,¹⁵ unutrašnje arhitektonske plastike i pročelja s rozetom renesansno, što sve govori da je riječ o tipično dubrovačkom spomeniku mje-

1576.) OPAT IGNJAT GJORGJIĆ (1675-1737.) POSTAVILI 1937. BRAĆA HRVATSKOG ZMAJA.

⁸ I. Ostojić, n. dj., str. 461-465.

⁹ L. Vitelleschi, *Notizie storiche e statistiche del circolo di Ragusa*, 1827., rukopis, Državni arhiv Dubrovnik.

¹⁰ Uslijed konfiguracije terena južno krilo ima cijelom svojom dužinom i su-rensku etažu.

¹¹ Dvije donje etaže zvonika nadsvodene su bačvastim svodovima.

¹² Istraživanja crkve i dijelova samostana uz nju izvedena su u srpnju 2000. godine (K. Horvat-Levaj, C. Pezzi, I. Tenšek).

¹³ Adekvatni su se veliki gotički prozori morali nalaziti i na vanjskoj zapadnoj, južnoj i istočnoj fasadi u produžetku hodnika prvog kata. Iz rane faze potječe i zazidani lučni otvor u donjem dijelu južne fasade, izveden vjerojatno radi premošćivanja neke vododerine.

¹⁴ C. Fisković, *Lokrumski spomenici*, Bulletin JAZU, XI/1-2, Zagreb, 1963., str. 47-59.

¹⁵ Iznad trijumfalnog luka vidljiv je fragment oslika, s djelomično očuvanim natpisom i godinom: ANO-D...S-KA.MAIL..

šovitoga stila, nastalom na prijelazu XV. u XVI. stoljeće.¹⁶

Nasuprot prethodno navedenim zahvatima, koji unatoč svojem ambijentalnom skladu i kvaliteti klesanih arhitektonskih detalja, ipak ostaju u okvirima prosječnoga dubrovačkoga graditeljstva gotičko-renesansnog razdoblja, kada i među župnim crkvama i kapelama kao i unutar samostanske arhitekture drugih redova (franjevaca i dominikanaca) nastaju slična ostvarenja, renesansno preoblikovanje i dovršenje samostana sv. Jakova početkom XVI. stoljeća sasvim je izuzetnih obilježja. Tada je, naime, sigurno već sasvim zaokružena pravilna četverokrilna koncepcija samostana izvedbom sjevernoga krila uz crkvu (najvjerojatnije samo u svojoj prizemnoj zoni), te daljnjom namjenskom diferencijacijom unutrašnjih prostora – s nadsvođenim ulaznim traktom u prizemlju zapadno, stambenim južno, gospodarskim istočno i refektorijem sjeverno,¹⁷ bogato opremljenim renesansnim kamenim inventarom (kaminom, pilima i krunom cisterne s opatovim znakovima). No, uz to je i oblikovanjem jedinstvenih portala s nišama za biste (po renesansnom običaju možda slavni ljudi iz antike, ili vjerojatnije ličnosti primjerenijih sakralnoj funkciji prostora), u taj ambijentalni sklop uveden reprezentativni duh ozračje visoke talijanske renesanse.

Riječ je o pravokutnim kamenim portalima profiliranim oblim štapom, završenim vijencima i nadvišenim okruglim nišama s profiliranim kamenim okvirima. Ne manje od njihova oblikovanja, osebujna im je i osovinska scenična postava što anticipira znatno kasnija barokna rješenja. Koncentrirani, naime, u prizemlju u uglovima arkadno rastvorenoga i križno nadsvođenoga trijema klaustra te u pretprostoru refektorija, oni su postavljeni međusobno u osi cijelom dubinom samostana, nadovezujući se i na ulazne portale zapadnog i istočnog pročelja, te povezujući pri tome ne samo reprezentativne prostorije, već i one sekundarne važnosti, ukoliko su se našle na potezu spomenutih osi. Uklesani inicijali A.C.T. ABBAS i grb Crijevića renesansnog oblika »konjske glave« na portalu što vodi u opatov stan u južnome krilu (koncipiran poput ljetnikovca sa saločom i bočnim prostorijama), te natpis uz njega s godinom 1503,¹⁸ jasno svjedoče o naručiocu tog zahvata, već spomenutom opatu Alviziju Crijeveću Tuberonu. Odgovarajuća izvedba vanjskih portala (na istočnom pročelju)¹⁹ i prozora (sa stepenatim profilacijama i zupcima), obilježenih jednakim inicijalima A.C.T. ABBAS, svjedoče da su istodobno bila preuređena i pročelja samostana, kako ona vanjska tako i

unutrašnja na katovima klaustra. Valja napomenuti da prethodno iznesene stilske razlike između renesansne obnove samostana i gotičko-renesansne crkve tim više iznenađuju jer su nedavna restauratorska istraživanja pokazala da su oba zahvata izvedena istovremeno. Nema sumnje da je razlog tome (premda se vjerojatno radi o istom iznimnom inicijatoru) tipično dubrovačka tradicionalnost, koja u »javnom« prostoru crkve poštuje priznati dubrovački mješoviti stil, a u »privatnom« prostoru samostana »hrabro« uvodi stilske inovacije.

Navedenom renesansnom obnovom, samostan sv. Jakova zadobio je, poput benediktinskog samostana na Mljetu,²⁰ obilježja reprezentativnoga utvrđenog ljetnikovca. Štoviše, za njegov najosebujniji renesansni element – portale s okruglim nišama – jedina komparacija na dubrovačkom području nalazi se upravo u jednom ljetnikovcu – Restićevom u Rijeci dubrovačkoj. O tom, inače u renesansim palačama i vilama čestom plastičnom detalju,²¹ kao jednom od najjačih dokaza vezanosti za antičku tradiciju, dr. Nada Grujić u vezi Restićeva ljetnikovca kaže: »Prostorima ovog našeg ljetnikovca, nevelikog ali upravo po tim praznim nišama uzdignutog na sam vrh naše renesansne kulture kretao se neki vlasnik, koji je znao odabrati sebi društvo i okružen njime uživati.«²² Za razliku od dosada nepoznatog vlasnika spomenutoga renesansnog ljetnikovca, u slučaju samostana sv. Jakova, znamo da je riječ o jednom od najznačajnijih dubrovačkih renesansnih humanista – latinistu, povjesničaru i matematičaru Crijeviću Tuberonu.

Po svojim oblikovnim značajkama, nešto kasnijem vremenu XVI. stoljeća, vjerojatno dvadesetim godinama pripada i preoblikovanje arkada klaustra dogradnja fortificiranog zvonika i ugaone kule. Naime, široki ne-

¹⁶ Crkva je sa samostanom bila povezana vratima u južnom bočnom zidu svetišta, dok je ulaz iz zvonika vodio na njezino, tada vjerojatno još drveno pjevalište. Današnje kameno pjevalište na toskanskim stupovima potječe iz XVII. stoljeća.

¹⁷ Ulazni prostor, te gospodarski dio i refektorij nadsvođeni su renesansnim zrcalnim i križnim svodovima.

¹⁸ Natpis uklesan u kamenu ploču glasi: IOANNI GON MICHAELIS FILIO HVIVS ABBATIAE PRIMO CONDITORI ALVISIVS CER. TUB. ABBAS POSVT. MDIII. Ploča je ugrađena ispod posebne niše u kojoj je noviji kip što ga je izradio dubrovački kipar Mitrović.

¹⁹ Obzirom da je riječ o stražnjoj fasadi, ovaj je portal možda dislociran s reprezentativnoga zapadnog pročelja, prilikom njegove barokizacije.

²⁰ B. Gušić, C. Fisković, *Otok Mljet, naš novi nacionalni park*, Zagreb, 1958.

²¹ Npr. Palazzo Massimo i Villa Farnesina u Rimu. P. Murray, *Architettura del Rinascimento*, Electa, 1978., str. 83-84.

²² N. Grujić, *Četiri doba jednog ljetnikovca, f1Džonovina« u Rijeci dubrovačkoj*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 31, Split, 1991, str. 199-222.

raščlanjeni segmentni lukovi klaustra, postavljeni na masivne pilone, iako donekle slični istodobnim arkadama samostana klarisa u Dubrovniku ili benediktinaca na Mljetu, prilično zaostaju za oblikovnim karakteristikama dominantne faze iz 1503. godine, a pogotovo nije vjerojatno da su nastali istodobno s gotičkim otvorima koji su ih nadvisivali. Nije isključena mogućnost da su ti lukovi izvorno sadržavali unutrašnje višedjelne gotičke otvore (možda trifore), poput nekih drugih dubrovačkih samostana (npr. dominikanskog u gradu), a na tu pretpostavku upućuje i karakter već spomenutih gotičkih fragmenata u klaustru, s elementima mrežišta.²³ Slično arkadama klaustra oblikovan je i nedavno otkriveni luk na pročelnoj strani zvonika, koji je pripadao trijemu u njegovom prvom katu (na razini crkve).²⁴ Završne pak lože, pavijuni na zvoniku i kuli,²⁵ kao i njihove puškarice u obliku ključanica odražavaju, kao i brojne istodobne dubrovačke građevine podignute izvan zidina (samostani i ljetnikovci), nemirno vrijeme pojačane opasnosti od gusarskih napada, od dvadesetih godina XVI. stoljeća. To potvrđuje i podatak da je gradska straža noću stalno čuvala samostansku kulu.²⁶ Navedeni, naknadni renesansni zahvati, iako ponovno, kao i oni raniji gotičko-renesansni po arhitektonskom oblikovanju zaostaju za najkvalitetnijom renesansom fazom, od izuzetne su važnosti jer su volumnoj kompoziciji cjeline dali efektne i prepoznatljive akcente.

Potres 1667. godine ošteti je i ovaj sklop, no njegovo kulturno-povijesno značenje u okviru mljetske kongregacije, uvjetlovalo je, za razliku od na primjer Lokruma, i brzu baroknu obnovu. Tada su unutrašnjost i vanjština, ne samo izmijenjene u duhu novog vremena, već je povećan i njegov tlocrtno-volumni gaba-

rit. No, kao i kod ranijega gotičko-renesansnog stilskog razdoblja i ovdje je moguće razlučiti najmanje dvije faze preoblikovanja sklopa: prvu, neposredno nakon potresa, kad je samostan u funkcionalnom smislu popravljen i povećan, uz ponovnu uporabu starijih plastičnih elemenata, te drugu, izvedenu tijekom prve polovice XVIII. stoljeća, kada je cjelina zadobila i izrazitija barokna obilježja.

Prvoj baroknoj fazi treba pripisati ponajprije nadogradnju kata sjevernog krila, te preoblikovanje njegove fasade u klaustru s linearno profiliranim prozorima izvedenim u duhu renesanse, čime su zamijenjena možda izvorna terasa ili loža, kakve su se na odgovarajućim krilima uz crkvu nalazile u mnogim samostanskim sklopovima. Karakteristike gradnje neposredno nakon potresa nosi i obnova južne i istočne fasade samostana, gdje se kao jedini prepoznatljivi barokni element javljaju prozori s karakterističnim ugaonim istacima (ušima), koji obilježavaju i veće francuske prozore, izvedene u osima samostanskih hodnika u prvom katu. Sudeći po tehnici gradnje i oblikovanju prozorskih otvora, tada je produženo i povišeno istočno samostansko krilo sjeverno uz svetište, kako bi se sagradila sakristija i opatova dvorana iznad nje (sa zrcalnim stropom ukrašenim štukaturama), te kako bi se formiralo novo stubište, osvijetljeno dislociranim širokim renesansnim prozorom s Crijevičevim inicijalima.²⁷

Adekvatno produženje zapadnoga bočnog krila sjeverno uz pročelnu stranu zvonika-kule (kojem se pri tome zazidava renesansni trijem) treba, međutim, datirati u drugu baroknu fazu, kada se preoblikuje i cijelo zapadno pročelje raščlanjeno pravilno poredanim otvorima tipično barokne asimetrične profilacije s bosiranim površinama (uvedene nakon potresa na dubrovačkoj katedrali, te potom primjenjivane kod najreprezentativnijih sakralnih i profanih građevina). Jednakim elementima arhitektonske plastike obnovljen je tada i opatov stan (u prizemlju južnog krila), a pojedini plastični motivi svjedoče, štoviše, da toj drugoj baroknoj fazi valja pripisati i uređenje već spomenutoga novog baroknog stubišta, izdvojenog, kao u istodobnim dubrovačkim palačama, u zaseban prostor.²⁸ Povezano s oblikovanjem baroknog stubišta smještenog uz refektorij i njegov pretprostor, izvršene su u duhu baroka i neke izmjene tih reprezentativnih prostora. Naime, pomicanjem pregradnog zida (uz dislociranje renesansnog portala i pila) refektorij je smanjen, a njegov pretprostor (izvorne širine jednake hodniku klaustra) povećan na reprezentativno predvorje.²⁹ Ujedno, osovinski postavljenim lučnim otvorima raščlanjeni su tada svi glav-

²³ Lukovi su mogli biti pojednostavljeni i preoblikovani nekon nekog od brojnih dubrovačkih potresa, možda onoga 1521. godine.

²⁴ Taj lučni otvor (zazidan prilikom baroknoga produženja zapadnog krila) upućuje na mogućnost da je glavni ulaz u samostan bio prvotno kroz zvonik, no s tim nije u skladu vrlo mala širina portala na toj etaži zvonika.

²⁵ Na sjevernoj strani kule sekundarno je ugrađen kameni renesansni sunčani sat, ukrašen dentima i ovulusom.

²⁶ I. Ostojić, n. dj.

²⁷ U prizemlju stubište je formirano unutar starije nadsvođene prostorije, koja je zbog blizine refektorija mogla imati namjenu kuhinje.

²⁸ K. Horvat-Levaj, *Barokna reprezentativna stambena arhitektura u Dubrovniku*, doktorska disertacija, Zagreb, 1995.

²⁹ Tom intervencijom u povećanom se predvorju našao i renesansni kamin refektorija. Zadržavši izvorne renesansne portale s okruglim nišama, sceničnost tog prostora pojačana je i probijanjem dviju novih niša (okulusa) bočno uz nišu dislociranog portala u novopodignutom zidu između predvorja i refektorija.

ni komunikacijski dijelovi samostan uz staro i novo stubište. Navedenim baroknim zahvatima, čiji je inicijator, poput Crijevića u renesansi, mogao biti tadašnji opat samostana, također značajni dubrovački humanist Ignjat Đurđević (1675-1737.), uvedene su u gotičko-renesansni sklop nove stilske kvalitete tipično barokne prostorne dubine i sceničnosti, uz, nažalost, djelomično narušavanje njegove vanjštine smanjivanjem volumnog isticanja bitnih dijelova kompleksa – apside crkve i zvonika-kule.

Tom baroknom fazom završava ujedno i kreativna građevna povijest ovoga sklopa. Naime, nakon gubitka izvorne funkcije i pustošenja u ratu 1806. godine, slijedio je dugi period postupne degradacije uslijed neprimjerenja korištenja, kako to svjedoče tri sačuvana arhivska nacrti kompleksa, prvi vojnog inženjera Lorenza Vitelleschija iz 1827. godine, drugi arhitekta Marina Borianija iz 1844. godine s projektom preinake samostana u ubožnicu i nahodište, i treći iz 1955. godine.³⁰ Sva tri nacrti prikazuju u osnovi slično zatečeno povijesno slojevito stanje kompleksa, uvelike devastirano, posebno na prvom katu tek u recentnoj obnovi šezdesetih godina XX. stoljeća.³¹

* * *

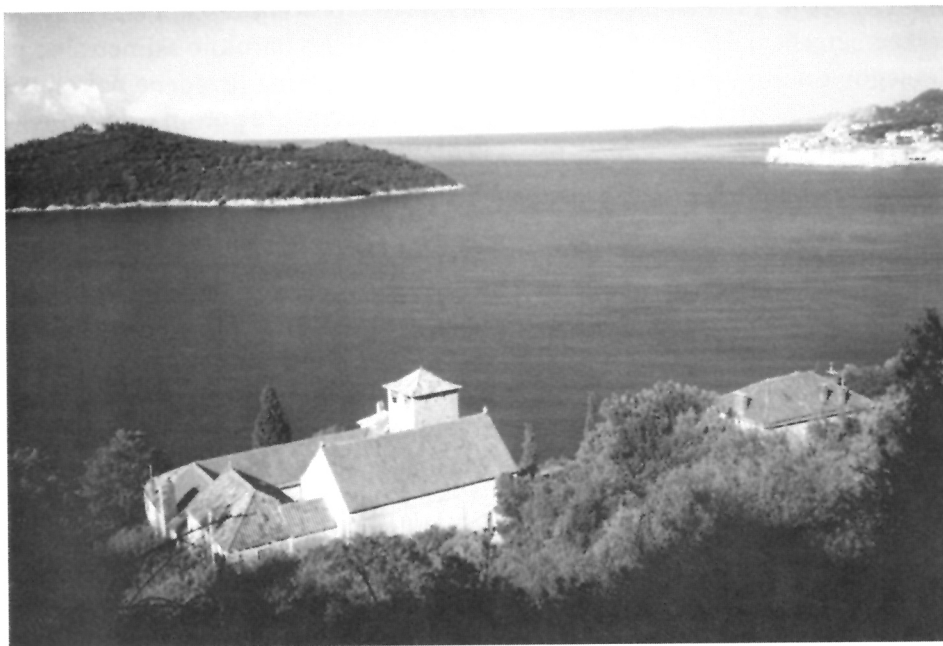
Prema tome, u skladu s posebnim statusom koji su benediktinci uživali na području Dubrovačke Repuli-

ke, i samostan sv. Jakova čvrsto je povezan s prošlošću, kulturom i umjetnošću grada uz koji je nastao. Podignut po principima pustinjačkog monaštva izolirano u prirodi, ali na strateški važnoj poziciji, ubrzo se aktivno uključuje u život Dubrovnika, a činjenica da su u njemu obitavali i djelovali kao opati dubrovčaki plemići najvišega kulturnog ranga preobrazila ga je tijekom zlatnog doba dubrovačke umjetnosti i kulture u reprezentativni renesansni ljetnikovac, poput istodobno obnavljanih benediktinskih samostana na Lokrumu i Mljetu. No, za razliku od Sv. Jakova, njihove su navedene osobine u stručnoj literaturi već odavno bile valorizirane.

³⁰ Nacrti su objavljeni u elaboratu *Restauracija crkve samostana sv. Jakova u Dubrovniku*, Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, sjedište u Dubrovniku, izradili: M. Vetma, Z. Franić, V. Lupis, B. Popović, Dubrovnik, 1955. Prilikom adaptacije samostana u XIX. stoljeću izvedeni su u zidu svetišta neobični kanali za zračenje suterenskih prostorija.

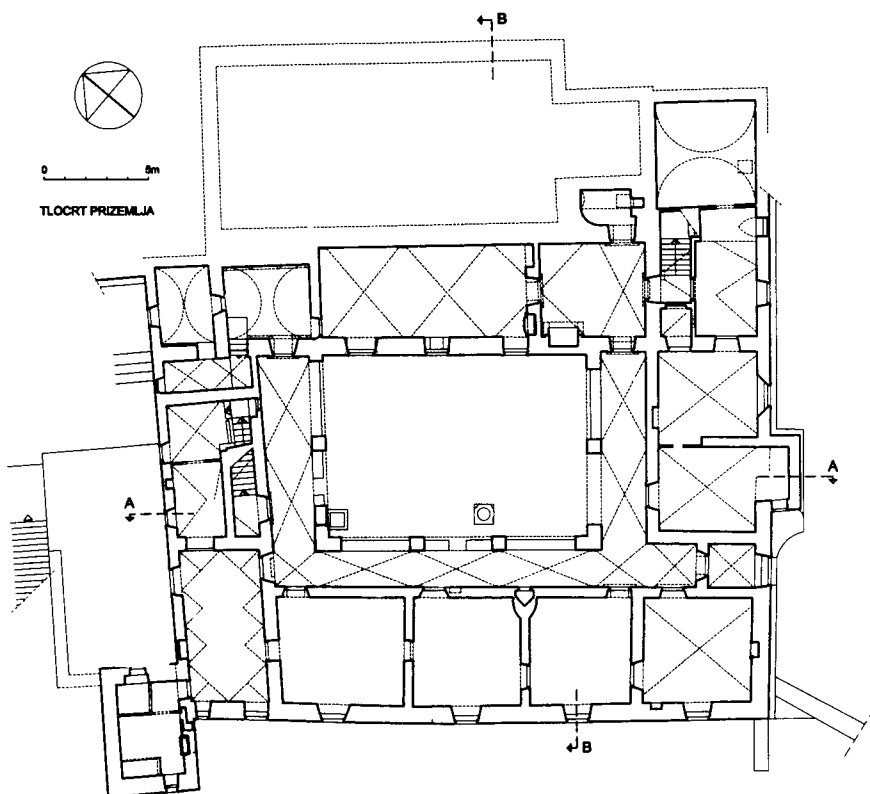
³¹ Samostan je bio pregrađen za potrebe Diplomatičkog arhiva Sekretarijata za inostrane poslove SFRJ, koji je taj prostor koristio u razdoblju od 1948-1974. godine. Sada je u kompleksu smješten Zavod za koroziju materijala i desalinizaciju mora, HAZU.

1. Samostan i crkva sv. Jakova, pogled na sklop sa sjevera

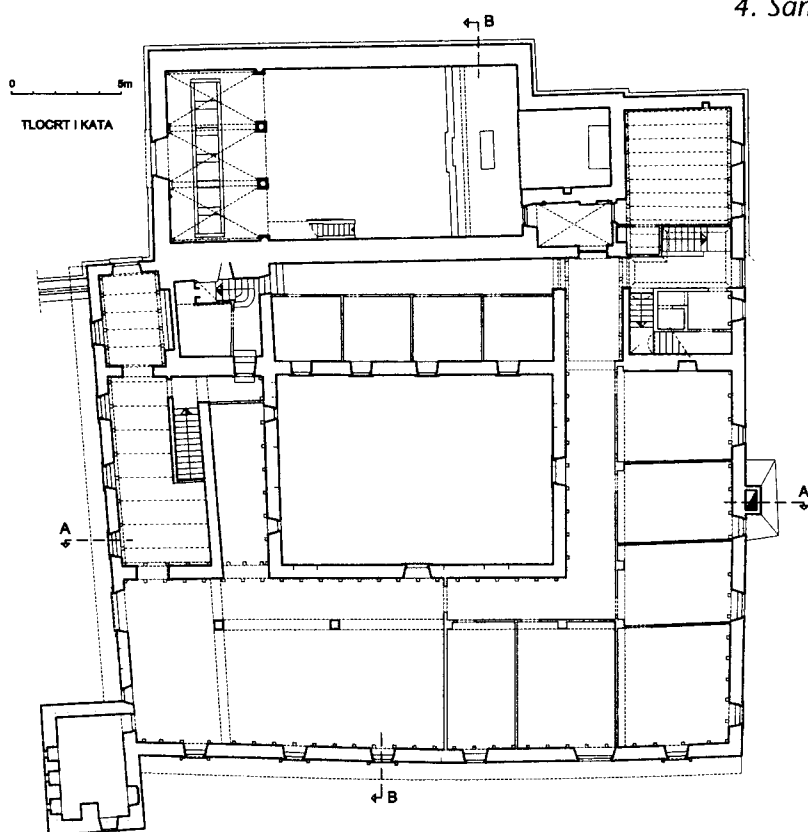

2. Samostan i crkva sv. Jakova, pogled na sklop sa zapada

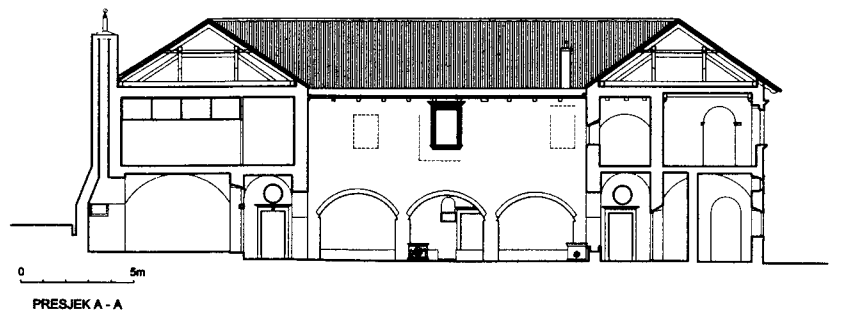
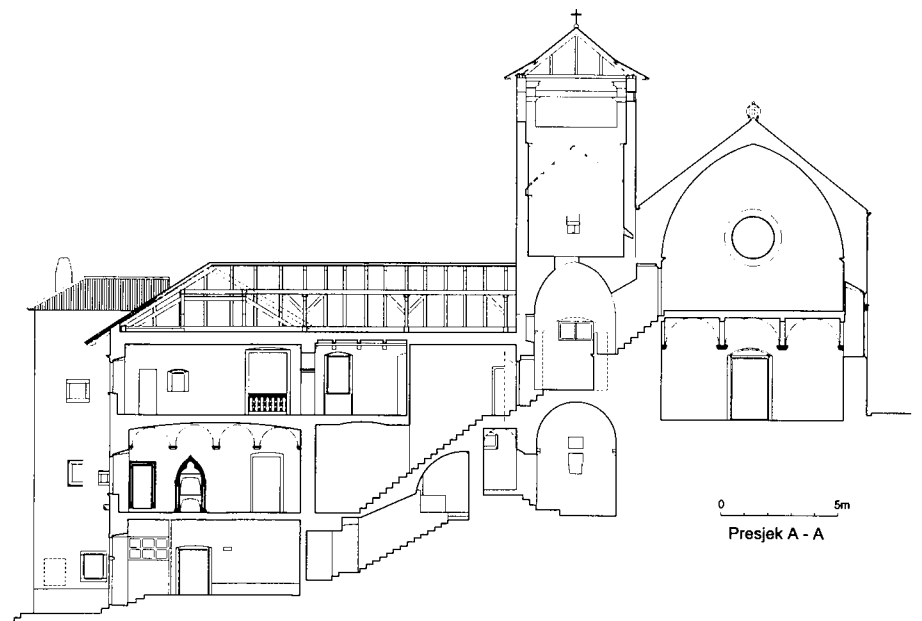
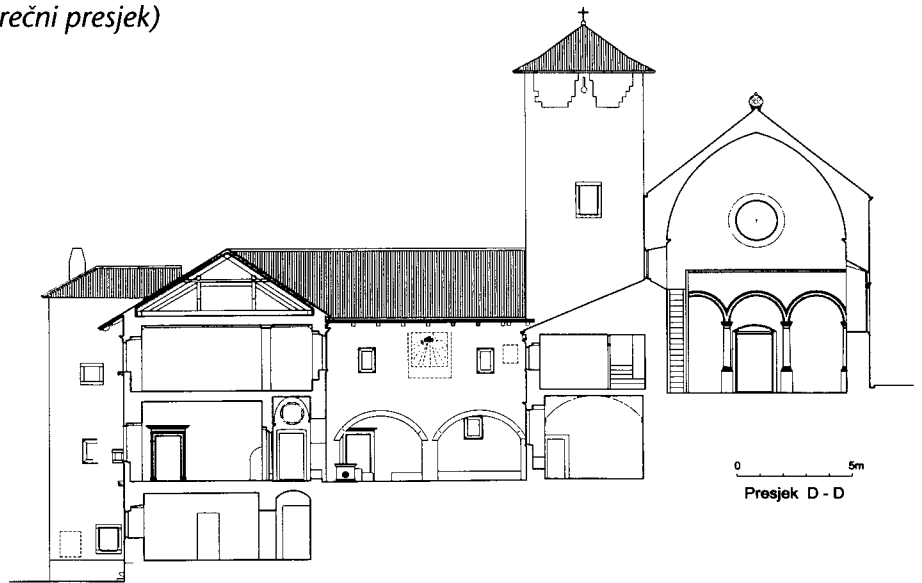

3. Samostan i crkva sv. Jakova, tlocrt prizemlja

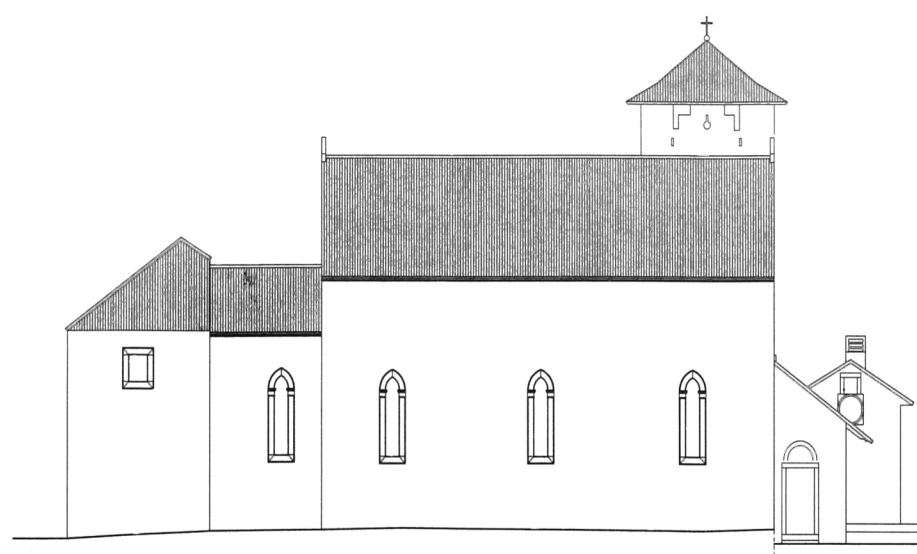
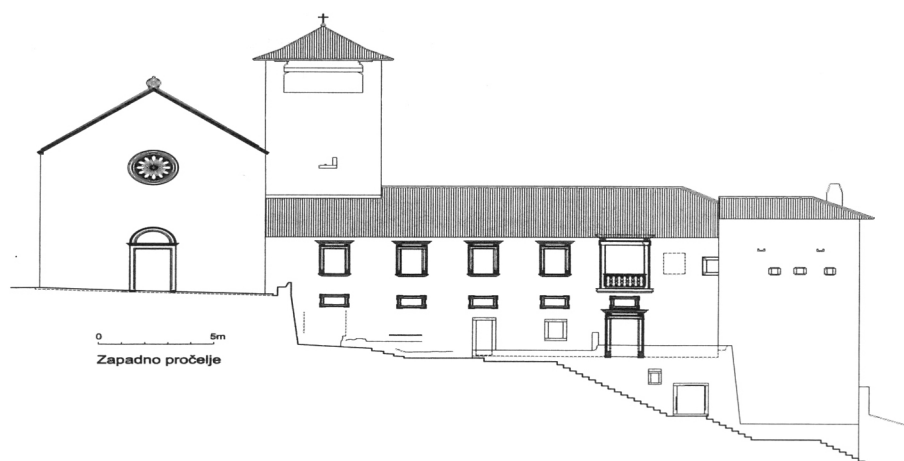

4. Samostan i crkva sv. Jakova, tlocrt prvog kata

5 i 5a. Samostan i crkva sv. Jakova, poprečni presjek)

6. Samostan sv. Jakova, uzdužni presjek

0 5m

Sjeverno pročelje

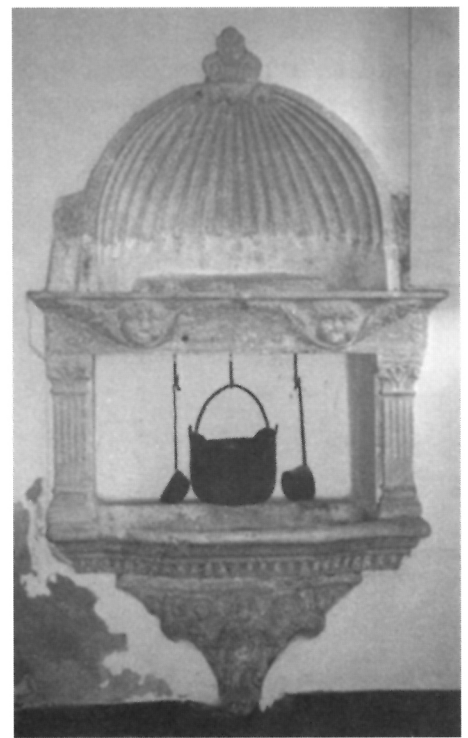
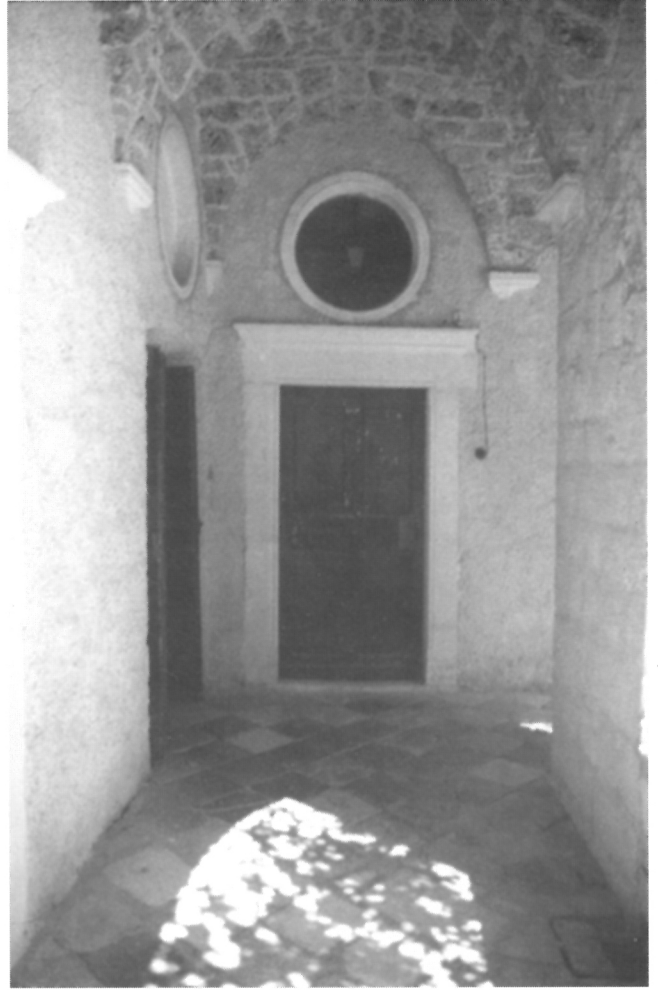
- 7. Samostan i crkva sv. Jakova, sjeverno pročelje
- 8. Samostan i crkva sv. Jakova, zapadno pročelje
- 9. Klaustar, fragment gotičkog okvira otvora

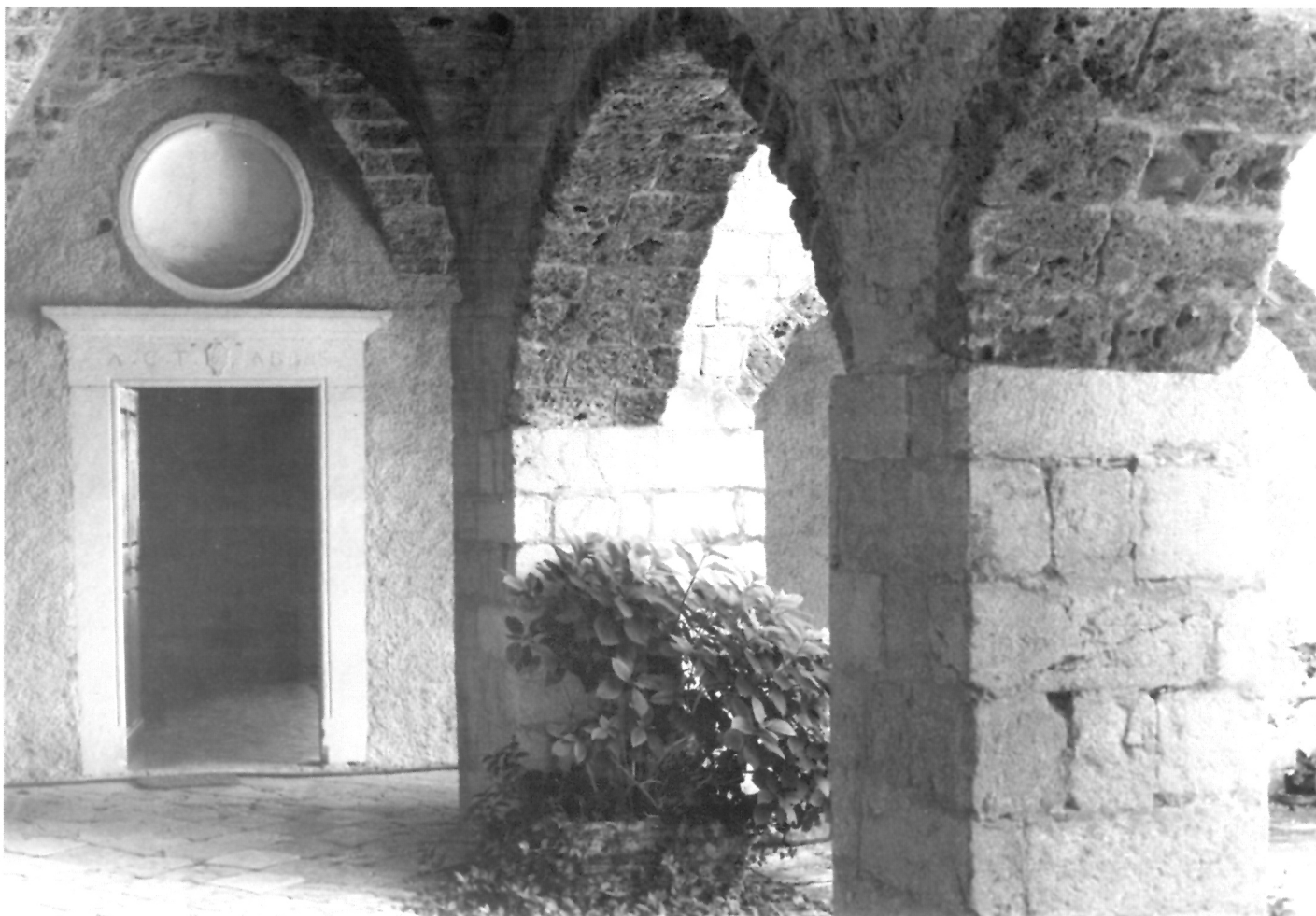

10. Klaustar, istočno pročelje s ostacima gotičkih otvora i sjeverno pročelje s renesansnim prozorom na mjestu starijeg otvora

11. Crkva sv. Jakova, renesansna pročelna rozeta

16. Klaustar, renesansni portal opatovog stana s grbom Crijevića i natpisom A.C.T. ABBAS

Gore lijevo i desno:

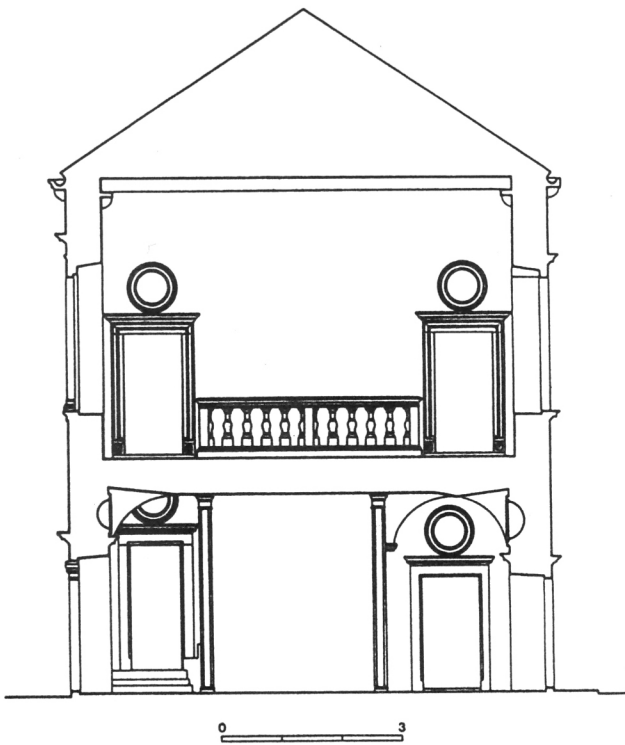
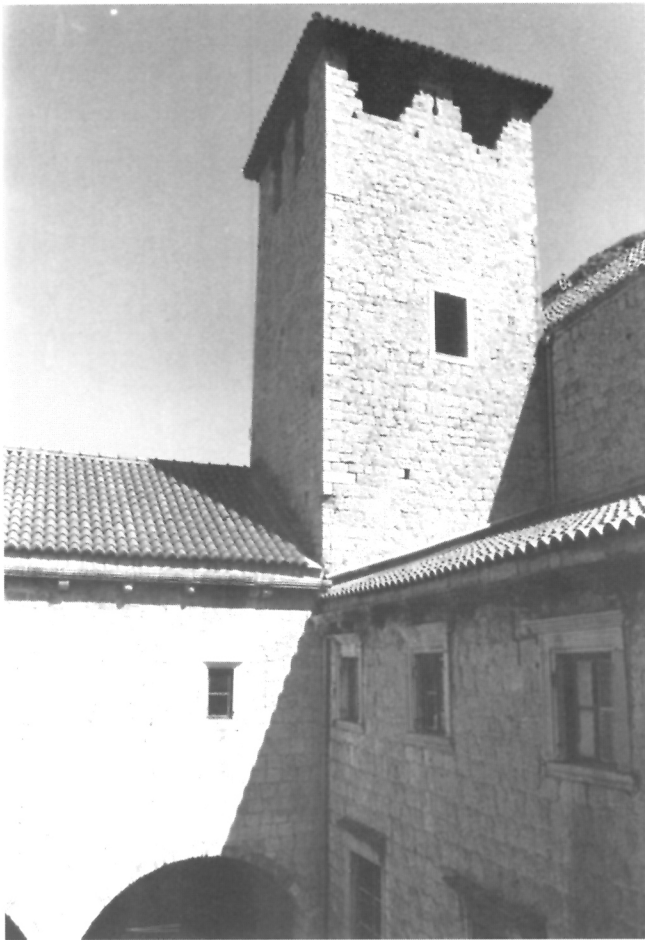
12. Crkva sv. Jakova, pogled prema svetištu

13. Klaustar, renesansni portal nadvišen okruglom nišom, 1503. godina.

Dolje lijevo i desno:

14. Klaustar, renesansni prozor na zapadnom pročelju s natpisom A.C.T. ABB.

15. Refektorij, renesansno pilo

21. Južno pročelje samostana s ugaonom kulom

Gore lijevo i desno:

17. Zvonik-kula, pogled iz kalustra

18. Zapadno pročelje samostana s baroknim otvorima

Dolje lijevo i desno:

19. Ljetnikovac Restić u Rijeci dubrovačkoj, poprečni presjek s renesansnim portalima nadvišenim okruglim nišama

20. Villa Farnesina u Rimu, renesansni portali nadvišeni okruglim nišama za biste, arh. Peruzzi, 1509. godina

Kao podloge korištene su arhitektonske snimke biroa Arhitekt iz Dubrovnika (P. Jemo, L. Peko i M. Matić). Foto: K. Horvat-Levaj 1, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 21; K. Tadić 2; I. Valjato-Vrus 15 Arh. snimka: I. Tenšek 19

Grafička obrada: I. Tenšek, I. Valjato-Vrus 3, 4, 5, 5a, 6, 7, 8

Katarina Horvat-Levaj
Benedictine monastery of St Jacob in Dubrovnik

Few architectural monuments in Dubrovnik are situated in such a prominent location with such a characteristic view as the former Benedictine monastery of St Jacob on Višnjica, and at the same time so neglected in literature, although it is not only a locality of cultural and historical importance but also a major monument of Renaissance architecture in Dubrovnik. Founded in the 13th century by the Gundulić family, the monastery complex dates from that period in its oldest parts. However, the present ground plan of the four-wing monastery, church and the fortified tower was shaped only in the Gothic and Renaissance periods, in the 15th and the early 16th centuries, in several construction stages. Unlike the work done in the 15th century which, despite its quality, does not surpass the average of that period in Dubrovnik, the rebuilding done in the 16th century is quite exceptional. Identical, axially placed portals with round niches for busts (probably of famous figures from the Antiquity, as was customary in the Renaissance), built at that time, introduced an atmosphere of high Italian Renaissance in the complex. The initials A.C.T. ABBAS and the coat of arms of the Crijević family carved on the portal leading into the abbot's residence in one of the monastery wings (designed as a summer villa with a salon and side rooms), and the inscribed year 1503 identify the person who commissioned the work, abbot Alvizije Crijević Tuberon.

The monastery of St Jacob, like the Benedictine monastery on the island of Mljet, acquired thus the features of a representative fortified villa. Moreover, its most uniquely Renaissance element – portals with niches – has its only counterpart in the Dubrovnik area in a villa – Rastić's villa in Rijeka Dubrovačka. While the owner of Rastić's villa in the 16th century remains unknown, in the case of St Jacob monastery we know the owner was one of the most important Renaissance humanists of Dubrovnik.

The Renaissance transformation of the monastery complex obviously enhanced its cultural and historical standing as, after all Benedictine monasteries in Dubrovnik united within the Mljet congregation, in 1572 St Jacob's became the residence of the congregation president, highest positioned man in church after the bishop in Dubrovnik. Due to its importance, the building was properly repaired after the 1667 earthquake in the Baroque style without entirely concealing its dominantly Renaissance character which places it among the very best produced during this period when architecture and art flourished in Dubrovnik.